https://coth.ui.ac.ir/?lang=en
Journal of Comparative Theology
E-ISSN: 2322-3421
Document Type: Research Paper
Vol. 17, Issue 3, No.37, 2026 pp.97-113
Receive: 16/02/2025 Accepted: 07/07/2025

A Comparative Study of the Manifestation of Man in Christianity and the Religion of the Righteous on the Perfection of Man

Mansour Rostami*
Ph. D. Graduated of Philosophy, Payame noor University, South Tehran Branch, Tehran, Iran
mansourrostami97@yahoo.com

Abstract
The Religion of the Righteous emerged in the early centuries of the Islamic calendar in western Iran, particularly among the Kurdish people. Although this religion traces its origins to a sect that diverged from Islam, many of its teachings reflect the influence of ancient religious traditions, including pre-Islamic Abrahamic faiths such as Christianity. The followers of the Religion of the Righteous believe in the existence of one God, and the foundational doctrine of their faith is based on the concept of divine manifestation. This study seeks to explore the question: What theological or anthropological elements are shared between the Religion of the Righteous and Christianity regarding the perfection of human beings? The findings of this research demonstrate that the Religion of the Righteous, grounded in the idea of divine agency and manifestation, identifies exceptional human beings as reflections of the divine essence (grace). Such individuals are considered to possess divine attributes and are viewed as manifestations of God's essence. This theological position shows significant parallels with Christian teachings, wherein Jesus Christ (peace be upon him) is understood to be one of the three persons of the Holy Trinity and is endowed with divine qualities. This study highlights the mutual emphasis in both traditions on the divine-human figure as the path to human perfection.

Keywords: Manifestation, Religion of the Righteous, Yarsan, Divine Attributes.

Introduction

The Religion of the Righteous represents a spiritual and intellectual movement that took shape during the second century AH in western Iran. At the heart of its teachings lies the principle of divine manifestation, which serves as the core upon which the doctrines and beliefs of the Righteous are built. This study aims to clarify the conceptual framework of divine manifestation as understood by the followers of this religion, especially in its points of contact with teachings from other traditions, notably Hinduism and Christianity. Christianity, as one of the major world religions, has exerted profound influence across various human societies throughout history. Notably, the sacred texts of the Ahl al-Haqq—another name for the followers of the Religion of the Righteous—contain references to Christian institutions and figures such as the Church, the Bible, and the Prophet Jesus. Furthermore, historical records from the era of Sultan Ishaq Barzanji indicate that the Christian Bible garnered significant interest among Ahl al-Haqq religious leaders.

Due to the esoteric and symbolic nature of Ahl al-Haqq scriptures, interpreting these texts requires deciphering their metaphors and hidden layers. In doing so, it becomes possible to uncover the ways in which Christian ideas have shaped

*Corresponding author
Rostami, M. (2026). A Comparative Study of the Manifestation of Man in Christianity and the Religion of the Righteous on the Perfection of Man . *Comparative Theology*, *17*(3), 97-113.

2322-3421© University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

10.22108/coth.2025.144389.1963

the Ahl al-Haqq conception of human perfection. It is worth noting, however, that although Christians believe in the triune nature of God (the Trinity), such a notion is absent in Ahl al-Haqq theology. Nevertheless, there are notable conceptual similarities between the two traditions, especially in how both regard certain human beings as vessels of divine presence and guidance.

This study attempts to answer the central question: *According to the perspectives of both Christianity and the Religion of the Righteous, how does a human being—regarded as the manifestation of God—contribute to the perfection of humanity?* In Christian theology, God sent Jesus Christ to reconcile humanity with Himself through the act of sacrifice. Hence, believers attain salvation and ultimate happiness by having faith in Christ. Conversely, in the Religion of the Righteous, a human being—seen as the embodiment of divine essence—is the intermediary through whom human perfection is achieved. Notably, in both traditions, the idea of sacrifice plays a vital role: Christ sacrifices Himself for humanity, while in the Religion of the Righteous, the devoted follower may be called upon to sacrifice his life for the truth of the faith.

Materials and Methods

This study employs a descriptive-analytical approach, relying on both library-based and field research methods. Primary data is drawn from the original and foundational texts of the Ahl al-Haqq, many of which remain untranslated, unpublished, and exist only in handwritten form. The research involves a close examination of these sources to analyze the concepts of human manifestation and spiritual perfection within the Ahl al-Haqq and Christian traditions. Given that many of the ritual texts of the Ahl al-Haqq were composed in various Kurdish dialects and are often cryptic or metaphorical, special care was taken to interpret them accurately. To this end, structured interviews were conducted with respected scholars and religious authorities within the Ahl al-Haqq community who are well-versed in these sacred writings. Their insights were instrumental in decoding key concepts and tracing theological parallels between the two faiths.

Research Findings

The story of the creation of Adam (peace be upon him) is featured in both the Holy Bible and the ritual texts of the Ahl al-Haqq. According to the Torah and Ahl al-Haqq theological narratives, Adam was created in the image of God—an image that is interpreted spiritually as the human soul or inner truth. In Christian doctrine, Adam's act of disobedience—eating from the forbidden tree—resulted in the corruption of the soul and the transmission of original sin to his descendants. However, this concept of inherited sin is not found in Ahl al-Haqq teachings.

Within Christian belief, Jesus Christ is one of the three divine persons and possesses both a human and divine nature. He is viewed as the incarnation of God who entered the world in human form. His mission was to remove the estrangement between humanity and God caused by original sin. Through His sacrifice, He brought people closer to God. Salvation, in this view, is achieved by faith in Christ and through the ritual of baptism. In the belief system of the Ahl al-Haqq, outstanding human beings are considered manifestations of God's essence. These individuals are believed to possess divine attributes while simultaneously retaining their human aspects. The Yarsanis (followers of this tradition) maintain that through submission to the teachings of these divine manifestations, and by adhering to the spiritual pillars such as service and sacrifice, individuals can undergo a spiritual journey comprising thousands of degrees of perfection.

In this worldview, achieving closeness to God requires sincerity, discipline, and unwavering commitment. If necessary, the devout follower is expected to sacrifice his life for the path of truth—an act symbolizing the ultimate level of devotion and unity with the divine. Thus, both traditions emphasize the transformative role of the divine-human figure in elevating the human soul toward perfection and proximity to God.

Discussion of Results and Conclusion

The Religion of the Righteous holds that man, as a manifestation of the divine essence, plays a central role in the pursuit of spiritual perfection. This understanding, when compared to Christian theology, reveals several conceptual overlaps. From the Christian perspective, Jesus Christ (peace be upon him) is regarded as an eternal essence and a member of the divine Trinity. He embodies both the divine and human natures, and as such, divine attributes are ascribed to him. He is seen not merely as a prophet, but as God the Son, whose sacrificial death redeems humanity from the burden of original sin.

According to the Yarsani doctrine, exceptional individuals—due to their embodiment of the divine essence—are considered to possess divine characteristics. Although they remain human, they serve as spiritual guides and intermediaries between God and humanity. In Christianity, God sent Jesus Christ to atone for original sin through His sacrifice. In the Religion of the Righteous, the divine essence (referred to as King or Grace) becomes manifest in a superior human being so that others may follow his example and attain nearness to God.

Christian theology emphasizes faith in Christ and baptism as means to escape the bondage of sin and achieve salvation. In contrast, Ahl al-Haqq doctrine stresses inner transformation through rational reflection, experience, and sincere practice of religious obligations. Through submission, confession, and alignment with divine manifestations, the believer gradually approaches the true essence and, ultimately, attains spiritual perfection and nearness to God.

الهیات تطبیقی
سال هفدهم، شماره سی و هفتم، ۱۴۰۵
ص۹۷-۱۱۳
تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۱۱/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۴/۱۶

مقاله پژوهشی

بررسی تطبیقی مظهریت انسان در دین مسیحیت و آیین اهل حق در کمال‌یابی انسان

منصور رستمی *، دانش آموخته دکتری فلسفه، دانشگاه پیام نور مرکز تهران جنوب، تهران، ایران
mansourrostami97@yahoo.com

چکیده

آیین اهل حق در قرون اولیهٔ هجری قمری در غرب ایران در بین مردم کُرد پدیدار شد. در عین حال که این آیین ریشه در فرق انشعابی از اسلام دارد، برخی از آموزه‌هایش تحت تأثیر ادیان باستانی و ادیان ابراهیمی قبل از اسلام مانند مسیحیت بوده است. پیروان این آیین به خداوند یکتا باورمند هستند و مبنای بنیادین آن تجلی خداوند است. این مقاله به این پرسش پاسخ داده است که آیین اهل حق در چه مسائلی با دین مسیحیت وجه اشتراک دارد؟ یافته‌های پژوهش نشان داده است آیین اهل حق بر پایهٔ فاعلیت بالتجلی خداوند، انسان‌های برجسته را مجلای ذات (فیض) حق‌تعالی می‌داند و برای انسان متجلی از ذات (فیض) که مظهر خداوند به شمار رفته است، اوصاف الوهی قائل است. این اندیشه تحت تأثیر نگرش مسیحیان بوده است که حضرت عیسی مسیح (ع) را جزو اقانیم سه‌گانه دانسته‌اند و اوصاف الوهی به حضرت عیسی مسیح (ع) داده‌اند. این مقاله با روش توصیفی ـــ تحلیلی، با شیوهٔ کتابخانه‌ای و میدانی، با تکیه بر متون اولیه و اصلی اهل حق، مظهریت انسان و کیفیت کمال‌یابی انسان در آیین اهل حق و دین مسیحیت را بررسی کرده است. بررسی آموزه‌ها و شرایط کمال‌یابی انسان در اهل حق و مسیحیت از دیگر اهداف این مقاله است.

واژه‌های کلیدی

مظهریت، آیین اهل حق، یارسان، اوصاف الوهی.

* مسؤول مکاتبات

رستمی، منصور . (۱۴۰۵). بررسی تطبیقی مظهریت انسان در دین مسیحیت و آیین اهل حق در کمال‌یابی انسان، *الهیات تطبیقی*، *۱۷* (۳)، ۹۷-۱۱۳.

2322-3421© University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

10.22108/coth.2025.144389.1963

۱- مقدمه

آیین اهل حق (کاکه‌ای ــ یارسان) یک جریان فکری ــ مذهبی درون دینی اسلامی است (پارسا و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۱۱۱) که پس از ظهور اسلام در غرب ایران پدیدار شده است. یارسانیان باورمند به خدای یکتای واحد احد هستند (دیوان شیخ امیر، بی‌تا الف، ص. ۱۸). نوروز علی سورانی دربارهٔ خداوند یکتا گفته است:

اَمـر بِی شـَـریـک تـاجِ سـَـروَرِی یـکـتـای بِی هَـمـتـای رُوژِ مَـحشـرِی

(سورانی، بی‌تا، ص. ۱۴۲)

ترجمه: ای خداوندی که شریک نداری و اعلی و فرمانروا هستی، تو یکتای بی‌همتای روز قیامت هستی.

پایهٔ اساسی هستی‌شناسی این آیین تجلی خداوند است (بانیارانی، بی‌تا، ص. ۴). در این نگرش، خداوند با تجلی عام موجودات جهان را آفریده است و با تجلی خاص در جامهٔ انسان‌های برجسته جلوه‌گر می‌شود (دیوان شیخ امیر، بی‌تا الف، ص. ۱) که به سبب آن، چنین انسان‌هایی به مرتبهٔ مظهریت خداوند راه می‌یابند. یارسانیان به مجالی ذات (فیض) اوصاف الوهی نسبت داده‌اند (سیدفرضی، بی‌تا، ص. ۳). در این نگرش، انسان‌های مجالی ذات حق (فیض) کمال می‌یابند و به سعادت نائل می‌شوند. نظر به اینکه اهل حق یازده خاندان (دوده/ شاخه) است، تفاوت آرا در بین آنان وجود دارد. با وجود اینکه آیین یارسان ریشه در فرق انشعابی از اسلام دارد (رستمی، ۱۴۰۱، ص. ۲۴۷)، ردپای برخی از باورهاری ادیان ابراهیمی قبل از اسلام مانند دین مسیحیت در آن نمودی آشکار دارد؛ چنانکه برخی از پژوهشگران به نقل از سلطان اسحاق برزنجی (قرن هفتم/ هشتم قمری) نوشته‌اند: ↔قرار است انجیل خدا را به سادگی و قدرتش به آنها تبلیغ کنیم≈ (اعتمادالسلطنه و همکاران، ۱۳۷۸، ص. ۳۲). این نویسنده سند و دلیلی بر این ایده بیان نکرده است. وی سپس اضافه می‌کند:↔ نمونهٔ دیگر در مورد نعمت‌الله [حاجی وهاب] می‌باشد که انجیل داشت و بخش‌هایی از آن را به کردی ترجمه کرده بود، ولی ترجمه و تفسیر او، تفسیر و اضافات بود≈ (اعتمادالسلطنه و همکاران، ۱۳۷۸، ص. ۳۵). نویسنده از قول وی بیان می‌کند: ↔سعی شده است [یارسانیان] تشویق شوند که به کلام سلطان، جامهٔ عمل بپوشانند و کتاب مقدس انجیل را بخوانند و دنبال‌کنندهٔ راه مسیح شوند و از سلطان اطاعت کنند و به او اطمینان داشته باشند≈ (اعتمادالسلطنه و همکاران، ۱۳۸۷، ص. ۳۴). از آنجا که آیین مسیحیت خود را با جوامع مختلف وفق داده است، هم بر آنها تأثیرگذار و هم از آنها تأثیرپذیر بوده است (والز، ۱۳۸۹، ص. ۱۷)؛ از جمله آیین اهل حق متأثر از مسیحیت بوده است. یکی از مشترکات اهل حق و مسیحیت مظهریت انسان است که مجلای فیض (ذات) خدا به شمار رفته است.

دین مسحیت یکی از ادیان ابراهیمی است. حضرت عیسی مسیح (ع) پیامبر و مهم‌ترین منبع اولیهٔ مسیحیت عهد جدید است که مشتمل بر اناجیل چهارگانه، اعمال رسولان، رساله‌ها و تعداد کمی خطاب به افراد است و بسیاری از رساله منسوب به پولس است (والز، ۱۳۸۹، صص. ۱۰-۱۱). انجیل کتاب آسمانی مسیحیان است. دین مسیحیت به خدای یکتا عقیده دارد. در انجیل آمده است: «خدای ذوالجلال بر پدر ما ابراهیم ظاهر شد» (اعمال رسولان، ۷/ ۲) «ابراهیم به خدا ایمان آورد، از این رو، ابراهیم پدر کسانی است که به خدا ایمان می‌آورند» (رومیان، ۴/ ۳). پس از عروج حضرت مسیح (ع) در دین مسیحیت، مذاهب مختلفی پدیدار شده‌اند که برخی از آنها از بین رفته‌اند، اما سه مذهب کاتولیک، ارتدوکس و پروتستان بیشترین پیروان را دارند. پیروان مذهب کاتولیک عقیده دارند مسیح، پطرس را برای تمام کلیسای مسیحیت قرار داده و کلید ملکوت آسمان به وی داده است. ارتدوکس در قرن پنجم میلادی پدیدار شد و مذهب پروتستان در قرن شانزدهم پاگرفت (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص. ۲۴۲). مسیحیان در عین حال که به خدای خالق هستی باورمند هستند، از طرف دیگر به سه اقنوم اعتقاد دارند. «در سال

۳۲۶ شورای مذهبی بزرگ از اسقف‌های مسیحی در نیسه[1] تشکیل دادند. در همین مجلس عیسی را به نحو قاطع به الوهیت و خدایی ارتقا دادند. از ازل، الوهیت از سه شخص تشکیل یافته است که عبارت‌اند از: پدر و پسر و روح‌القدس و این سه یکی هستند و این عقیده را تثلیث[2] می‌نامند» (فخرالاسلام، ۱۳۶۴، ج. ۱//۲۱). برخی خاطرنشان کرده‌اند شورایی در سال ۳۲۵ میلادی در نیقیه تشکیل شد که در اعتقادنامهٔ مصوب نیقیه، پسر با پدر هم‌جوهر است (والز، ۱۳۸۹، ص. ۲۲). آنان «به دلیل اعتقاد به یکتایی ذات، خود را یکتاپرست و به دلیل اعتقاد به سه اقنوم، خود را پیرو تثلیث می‌شمارند» (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص. ۳۳۳)، در حالی که چنین نگرشی در کتاب عهد جدید دربارهٔ حضرت مسیح (ع) وجود ندارد. مسیحیان تفسیرهایی مختلف از تثلیث ارائه کرده‌اند، اما هیچ یک از آنها مسیحیان را از چالش تضاد بین توحید و سه ذات رها نکرده است.

ورود به هر دین، آیین و طریقتی همراه با آداب و تشریفات خاصی است. برای مثال، برای ورود به دین اسلام، اقرار به شهادتین لازم است. ورود به آیین مسیحیت با غسل تعمید شکل می‌گیرد؛ «حضرت مسیح (ع) در گفتاری شوق‌آمیز واژهٔ مقدس تعمید را برای بیان آرزوی شهادت در راه خدا که تعمید در خون است، به کار می‌برد» (خواص، ۱۳۹۲، ص. ۱۵۶) و کسی که بخواهد به دایرهٔ آیین اهل حق وارد شود، باید طبق تشریفات خاص آیینی سرسپرده شود. در آیین اهل حق، فلسفهٔ سرسپاری از یک نظر شبیه فلسفهٔ تعمید دیده می‌شود، زیرا در برنامهٔ سرسپاری یک خروس ذبح می‌شود. این خروس فدیه یا نماد سردادن شخص سرسپرده است. در برنامهٔ سرسپاری یارسان خروس ذبح می‌شود تا اگر لازم باشد شخص سرسپرده سرش را در راه این آیین فدا کند و شهید شود؛ از این رو، در فرهنگ یارسان می‌گویند: «تا سر ندهید سری نسپارید».

در جریان سرسپاری، وجود پیر و دلیل برای شخصی سرسپرده ضرورت آیینی دارد و از جملهٔ اهداف این تشریفات این است که ضمن رسمیت‌یافتن شخص سرسپرده به آیین یارسان، اهدافی مانند ارشاد و هدایت شخص سرسپرده (مرید) توسط دلیل و پیر برای کمال‌یابی تعریف شده‌اند (حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۴۲). در این نگرش، پیر، دلیل و مرید سه زاویهٔ مثلث کمال را تشکیل می‌دهند.

در باور مسیحیان، انسان آزاد و نیکو آفریده شده است، اما نخستین انسان (آدم) به سبب نافرمانی از خداوند از درخت منهیه تناول کرد و مرتکب گناه شد (تورات، سفر پیدایش، ۲/ ۱۷)؛ از این رو، انسان به گناه آلوده و از خدا دور شد. خداوند حضرت عیسی را فرستاد تا با فداشدن، این فاصله را بردارد؛ از این رو، انسان برای خروج از این اسارت، باید به مسیح ایمان بیاورد تا از طریق مسیح (ع) به کمال راه یابد. با وجود اینکه در آیین یارسان، موضوع گناه نخستین مطرح نیست، بر پایهٔ آموزه‌های آیینی یارسان، کسی که به آیین یارسان وارد شده است، باید پیر داشته باشد تا از طریق وی راه کمال را بپیماید.

با وجود اینکه کتاب‌هایی مختلف مانند *آیین یاری* نگاشتهٔ مجید القاصی، *سیری به سوی خاندان سید محمد گوره سوار* نوشتهٔ سیدقاسم افضلی، *برهان‌الحق* اثر نورعلی الاهی دربارهٔ آیین اهل حق نگاشته نشده‌اند، تا کنون موضوع مظهریت انسان از منظر آیین یارسان و مسیحیت مطالعه و بررسی نشده است.

این مقاله با روشی توصیفی ـــ تحلیلی، مظهریت و الوهیت انسان از نظر آیین اهل حق و دین مسیحیت را بررسی تطبیقی کرده است. بررسی جایگاه انسان مجلای ذات (فیض) و کیفیت باریافتن انسان به سعادت از منظر دین مسیحیت و اهل حق از جملهٔ اهداف این مقاله است.

---

[1] Nicee
[2] Trinity

۲- آفرینش انسان

تورات دربارهٔ آفرینش حضرت آدم (ع) سخن گفته است (تورات، سفر پیدایش، ۱/ ۲۶-۲۷). قرآن کریم در آیات مختلف آفرینش حضرت آدم (ع) را ترسیم کرده است (بقره/۳۰؛ غافر/۶۰؛ حجر/۳۶). منابع آیینی اهل حق نیز مانند دیوان خان‌الماس و دفتر نوروز و شیخ امیر کیفیت آفرینش انسان را بیان کرده‌اند.

۲-۱- داستان آفرینش آدم از نظر مسیحیت

از نظر مسیحیت، انسان‌شناسی و نجات‌شناسی از چند نظر مورد بحث است: نخست، انسان قبل از هبوط و دوم انسان بعد از هبوط. در این نگرش، مسیحیت مانند دیگر ادیان آسمانی، بر این باور است که انسان مرکب از جسم و نفس است. در تورات آمده است: «خداوند انسان را از خاک آفرید» (تورات، سفر پیدایش، ۲/ ۷)، «خداوند انسان را به صورت خود آفرید» (تورات، سفر پیدایش، ۱/ ۱۶)؛ زیرا «برای او نفسی آفرید که دارای عقل و شعور است تا بر همهٔ مخلوقات زمین و هوا و دریا که از چنین ذهنی ندارند، پیشی گیرد» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۲۸). در این نگرش، «نفس به این جهان فرستاده شده است تا بدی را بشناسد و از آن رهایی یابد و تطهیر شود، پس از بازگشت به سوی پدر هرگز دوباره در معرض آن قرار نخواهد گرفت» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۲۴). از نگاه مسیحیت، «در اصل تقدیس و نیکویی انسان قبل از هبوط اختلافی وجود ندارد؛ هرچند که کلیسای کاتولیک دربارهٔ طبیعی‌بودن این تقدیس و نیکی برای انسان نخستین با فوق‌طبیعی‌بودن آن، با پروتستان‌ها اختلاف نظر دارد» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۴).

وقتی خداوند آدم را آفرید، به آدم فرمان داد به آن درخت نزدیک نشود و فرمود: «روزی که از آن خوری، به مرگی خواهی مرد» (تورات، سفر پیدایش، ۲/ ۱۷) و آدم به آن درخت نزدیک شد و از آن تناول کرد. از نظر آگوستین، انسان بر اثر گناه «طبیعت انسانی او فاسد شد و به حدی تغییر یافت که وی در اندام‌هایش درگیر شهوت شده بود و ضرورت مردن گرفتارش کرد و او حالت گناه و مجازاتی که دامنگیرش شده بود را به نسلش منتقل کرد و آنان گرفتار گناه و مرگ شدند» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۳۷). از این منظر، «مرگ مجازات همهٔ کسانی است که از نخستین انسان متولد شده‌اند» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۳۹). از نظر وی، دو نوع مرگ مطرح است: یکی مرگ جسم و دیگری مرگ نفس؛ «مرگ نفس وقتی مطرح است که خدا آن را ترک کند و مرگ جسم هنگامی رخ می‌دهد که نفس آن را ترک کرده است. پس مرگ آن دو وقتی رخ می‌دهد، نفسی که خدا آن را ترک کرده است، جسم را ترک کند، زیرا در این صورت نه خدا حیات نفس است و نه نفس حیات جسم» (آگوستین، ۱۳۹۸۰، ص. ۵۳۳).

۲-۲- داستان آفرینش آدم از نظر کلام یارسان

در متون مختلف کلامی از آفرینش آدم و حوا سخن گفته شده است. دیوان خان‌الماس نسبت به دیگر متون آیینی اهل حق، به گونه‌ای مفصل داستان آفرینش آدم را شرح داده است. کلام می‌گوید پس از اینکه خداوند موجودات را خلق کرد، آنگاه آدم را آفرید. خان‌الماس می‌گوید:

مدت مدیدی ژه مابین وَیَرد خلقت آدم و خیال آورد

(خان‌الماس، بی‌تا، ص. ۷۰)

ترجمه: و مدت زیادی از آفرینش موجودات گذشت، آنگاه حضرت حق اراده کرد تا انسان را خلق کند.

شیخ امیر می‌گوید:

حـــوا و بـــابـــا آدم اوســـا آفـریـد حـوا و بـابـا آدم

(دیوان شیخ امیر، بی‌تا الف، ص. ۲)

ترجمه: حوا و بابا آدم، [بعد از خلایق] خداوند حوا و ابوالبشر ـ آدم (ع) ـ را آفرید.

منابع اهل حق، هم‌سو با کتاب مقدس، بر این باور هستند که خداوند انسان را مانند صورت خود آفرید. عابدین جاف (قرن هفتم هجری) می‌گوید:

نوسراوه خلقنا الانسانه و من صورته یعنی من لم صورتی خوم خولقا نومه بشر

(جاف، ۱۳۹۳، ص. ۶۱)

ترجمه: نوشته شده است که من انسان را به صورت و شکل خودم خلق کردم. یعنی من در آن [جامه/ پیکر] خود را به صورت بشر خلق کردم.

از نظر کلام یارسان، هدف از آفرینش انسان اعطای نشاط و شادی و سعادت در زندگی او است؛ چنانکه کلام می‌گوید:

بـلـکـه بـنـیـاد آیـمـی زاد کـیـم دل آیـمـان وی دنـیـا شـــاد کـیـم

(خان‌الماس، بی‌تا، ص. ۷۰)

ترجمه: جامه و پیکر انسان را از خاک بسازیم تا دل انسان‌ها را شاد کنیم.

بنا بر روایت خان‌الماس، فرشتگان مقرّب مأمور ساختن پیکر آدم بودند و جبرئیل مأموریت یافت تا از کوره سراندیب خاک بیاورد و پیکر آدم را بسازد.

فـرمـا مـلـکـان چـنـی جـبـرائـیـل بچن خـاک بـارن اژکوی ســرانـدیـل

(خان‌الماس، بی‌تا، ص. ۷۰)

ترجمه: خداوند به فرشتگان امر کرد تا همراه جبرئیل به کوه سراندیب بروند و از خاک آنجا بیاورند.

فرشتگان جداگانه به سوی کوه سراندیب رفتند تا مشتی از خاک آنجا بیاورند، اما خاک به‌شدت گریست و از درخواست ملائک امتناع ورزید و اظهار داشت تاب و توان و طاقت انسان‌شدن را ندارد و فرشتگان وقتی با این مشکل مواجه شدند، به درگاه الاهی عرضه داشتند خاک از آدم‌شدن اَبا دارد و از آمدن امتناع می‌ورزد. آنگاه خداوند اسرافیل را مأمور کرد و خاک را آورد و پیکر آدم به قالب زده شد.

یـک مـثـقـال عـرق نـور گـورانـی معجون شـــد بـه خـاک بشـــر فـانی

ســـقـام گـرد صـــورت نـقـش مـقـوا بـابـا آدم نـر شـــد، مـاده بـر حـوا

(سورانی، بی‌تا، ص. ۱۲۶)

ترجمه: یک ذرّه (مثقال ذاتی) از نور خداوند به پیکر و جلوهٔ خاکی انسان وارد و ترکیب شد.

ـ با ورود روح به پیکر خاکی آدم، صورت انسان مذکر و مؤنث متمایز شد. آدم مذکر و حوا مؤنث شد.

در نگرش اهل حق، اهمیت انسان به خاطر روح اوست. حقیقت انسان به روح او برمی‌گردد، زیرا این بُعد معنوی اوست که می‌تواند مجلای پرتوافشانی ذات حقانی باشد.

۳- مظهریت انسان

در آیین مسیحیت، بین آفرینش آدم و حضرت مسیح (ع) و کیفیت تقرب انسان به خداوند یک نوع ارتباط معنایی لحاظ شده است که چنین نگرشی در ادیان آسمانی سابقه ندارد. در آیین اهل حق، بین کیفیت کمال‌یافتن و به سعادت رسیدن انسان و پیر که انسان مجلای ذات (فیض) به شمار می‌رود و مقام مظهریت خدا را دارد، یک رابطهٔ جدایی‌ناپذیر تعریف شده است.

۳-۱- مظهریت انسان از نظر مسیحیت

اعتقاد به خداوند بنیادین‌ترین اصل در ادیان ابراهیمی است؛ «در کتاب مقدس، وجود خدا یک امر بدیهی است» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۶۴). آغاز تورات با سخن از خالقیت خداوند است؛ «در آغاز هنگامی که خدا آسمان‌ها و زمین را آفرید» (تورات، سفر پیدایش، ۱). از منظر انجیل، خداوند حیات‌بخش است؛ «حیات جاودانی این است که خدای واحد حقیقی و عیسی مسیح را که فرستاد بشناسند» (یوحنا، ۱۷/ ۳). سپس موضوع تثلیث در جهان مسیحیت پدیدار شد. فیلون یهودی تثلیث را مطرح کرده بود. وی تحت تأثیر فلسفهٔ افلاطون بوده و بعضی از نظرات را با مباحث تورات آمیخته است و می‌نویسد: «خدا واحد و مجرد است و اول صادر از خدا «کلمه» است ... و روح صادر از «کلمه»، روح عالم است، و سپس فلوطین این عقیده را تکمیل کرده و با اقانیم سه‌گانه جمع میان قول افلاطون و ارسطو و رواقیان کرده است و مصدر اولی را که افلاطون عنوان کرده خیر مطلق می‌نامد و عقل را که ارسطو مبدأ کل وجود می‌داند، فلوطین صادر اول و مصدر دوم شمرده و نفس را که رواقیان پروردگار عالم می‌دانستند، فلوطین اقنوم سوم قرار داده است» (فخرالاسلام، ۱۳۶۴، ج. ۲۲/۱). این نگرش در مسیحیت اثرگذار بود و تثلیث به عنوان یکی از عقاید بنیادین مسیحیت نهادینه شد. به این ترتیب، خدای یگانه در سه شخص خدای پدر، خدای پسر (عیسای مسیح) و روح‌القدس نمودار شد. از نگاه مسیحیان، فیض ازلی در جسد عیسی تجسد یافت و خداوند رنگ زمینی به خود گرفت؛ «خدای یکتا خود را به عنوان آفریدگار توانا و مولای حیات آشکار می‌سازد. مسیحیان او را «پدر» یا «پدر ما» می‌خوانند. همان پیام یا «کلمه» ازلی خود را عیسای انسان برای ما متجلی ساخت. همچنین وی دارای وجود فعال و حیات‌بخش است و روح‌القدس در مخلوقات است» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۲۵). از این منظر، انسان مجلای فیض ازلی، مقام انسان خدایی یافته است (القاصی، ۱۳۵۸، ص. ۷)؛ چنانکه مسیحیان عیسای مسیح را خدا می‌نامند.

یکی از مباحث الاهیات مسیحیت «نجات» انسان و راه‌یافتن او به سعادت است؛ «بر اساس تعالیم آگوستین، سرشت و طبیعت انسان که در ابتدا پاک و آزاد آفریده شده بود، با گناه آدم آلوده گردید؛ به گونه‌ای که دیگر قادر به نجات خود نبود و تنها با فیض ازلی خدا و از طریق منجی، رستگاری او ممکن می‌گشت» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۲). توضیح این مطلب خواهد آمد.

۳-۲- مظهریت انسان در نگرش اهل حق

یارسانیان باور دارند انسان‌های برجسته به خاطر شایستگی و ظرفیتی که دارند، می‌توانند مجالی تجلی فیض (ذات) خداوند باشند، از دیگر سو، پیدایش این آیین نیز بر اساس این باور شکل گرفته است (حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۲۵۸). از نگاه یارسانیان، حضرت علی (ع) اولین مجلای فیض خداوند بوده است؛ چنانکه کلام می‌گوید:

نَه کس نَزان بَی بِی خواب و بِی خُوَرد تا و دونِ شای مردان آخِیز کَرد

(دیوان شیخ امیر، بی‌تا الف، ص. ۱۳)

ترجمه: ذات (فیض حق) در کس نزان (غیب‌الغیوب) بود، تا اینکه در جامهٔ شاه مردان [حضرت علی (ع)] پرتو افکند.

بر این پایه، یارسانیان پیدایش آیین اهل حق را به عصر حضرت علی (ع) برمی‌گردانند، زیرا اولین مجلای تابش ذات (فیض) خدا در جامهٔ آن حضرت بوده است.

عالمان اهل حق تفسیر و تبیینی روشن از کیفیت تجلی ذات (فیض) خدا در جامهٔ بشری و مظهر خدا ارائه نکرده‌اند، اما سیدامین رسایی دربارهٔ کیفیت تجلی ذات (فیض) حق در جامهٔ بشری و مظهریت انسان و هدف از تجلی خداوند در قالب انسان نوشته است: «هنگامی که حضرت حق بر آن شد تا این جهان هستی را بیافریند، چون حضرت حق ماده نیست تا بندگان و

مخلوقات بتوانند، تمام وجودش را ملاحظه نمایند، یعنی لایتناهی است؛ [لذا] عنایت فرمودند تا برای تحمل و درک وجود مبارکش خود را به شکل تمثیلی آشکار سازد و در آن شکل به نام «شاه» در آن قالب تمثیلی [انسان] هویدا گردد، لذا خود را در قالبی به نام شاه نمایان فرمودند و هنگامی که میل خارج‌شدن و آشکارنمودن را از مکان لایتناهی خود، یعنی «دُر» را داشت [خود را] تشبیه [به انسان] نمود»(رسایی، بی‌تا، ص. ۱۵). این مسأله نیاز به توضیح دارد. آن چیزی که به نام «شاه» در مجلای ذات (در قالب انسان) جلوه‌گر شد و سپس در دیگر انسان‌ها پرتو افکند، همان است که آن را «ذات» می‌گویند؛ چنانکه کلام می‌گوید:

نُوری بُی نه دُر، دُر نَه دریا بار　　نَه جامهٔ بشر وِیش کِرد آشکار

(دیوان دورهٔ شاه‌حیاس، ۱۳۸۰، ص. ۱۱۸)

ترجمه: نوری که در حضرت دُر بود و دُر در «دریا بار» بود، در جامهٔ انسان خود را آشکار کرد، (در جامهٔ انسان تجلی کرد).

توضیح مطلب این است: برای اینکه خداوند خود را به انسان‌ها نزدیک کند تا او را ببینند، ذات (فیض) او در قالب انسان جلوه کرد، آنگاه این انسان‌ها «ذات‌مهمان» یا «شاه‌مهمان» خوانده می‌شوند. در این نگرش، این شخصیت‌های برجسته مقامی متمایز با دیگر انسان‌ها دارند. این ایده شبیه تجسدیافتن کلمه در عیسای مسیح (ع) است. در متون آیینی اهل حق، به چنین شخصیت‌هایی اوصاف الوهی نسبت داده شده است. البته برخی از خاندان‌ها مانند آتش‌بگی چنین نظری ندارند، از جمله اینکه آفرینش خلایق به مجلای ذات (فیض) نسبت داده شده است؛ چنانکه در کلام آیینی دربارهٔ آفرینش انسان‌ها آمده است:

اَلَست نانیو اَزل لَقایی　　مِیردانم سازا نَه یکتایی

(پردیور، ۱۳۸۹، ص. ۲۳۱)

ترجمه: از روز الست بوده‌ام و اکنون به لقای حق هستم. مردان حق را از یک تار پدید آورده‌ام.

به نظر می‌رسد این نگرش برگرفته از اندیشهٔ مسیحیت باشد که با اندکی تفاوت در آیین اهل حق بازپردازش شده است، از جملهٔ دلایل آن این است که مسیحیان وجود حضرت مسیح را ازلی و یارسانیان فیض (ذات) را ازلی می‌دانند، مسیحیان شخص مسیح را خدا می‌دانند. برخی از مسیحیان «دو ماهیت برای عیسی مسیح (ع) مطرح می‌کنند، یکی ماهیت انسانی و دیگری ماهیت الوهی، و در این حال که دو تا هستند، از هم جدا نبوده، و یکی هستند، یعنی خدای پدر و خدای پسر» (خواص، ۱۳۹۲، ص. ۲۲۱). یارسانیان نیز مجالی ذات (فیض) را خدا تلقی کرده‌اند.

یک یک تَدبِیرت دَم کرِت بِیانه　　خَبَرِمان نَبُود، خُدام سُلطانَه

(دیوان گوره، ۱۳۸۲، ص. ۵۷۴)

ترجمه: هر یک تو را ستایش کردیم، در حالی که خبر نداشتیم سلطان اسحاق متجلی از فیض (ذات حق)، خدای (پیشوا و صاحب) من است.

یارسانیان برجسته‌ترین مجلای فیض (ذات) را بعد از حضرت علی (ع) سلطان اسحاق می‌دانند. در نگرش اهل حق، انسان‌هایی که جلوه‌گاه تابش فیض خداوند هستند، مظهر خداوند دانسته شده‌اند. این اشخاص آیینه‌وار مظهر نور الاهی هستند (الاهی، ۱۳۷۳، ص. ۲۵). همان‌طور در جامعهٔ مسیحیت دربارهٔ الوهیت حضرت مسیح نظراتی گوناگون وجود دارد، باور یارسانیان دربارهٔ الوهیت مجلای ذات نیز متفاوت است.

به نظر می‌رسد منظور از ذات (شاه)، صادر اول باشد که در عرفان اسلامی از آن به حقیقت محمدیه (ص) یاد شده است (محیی‌الدین، ۱۳۸۵، ج. ۱۴۶/۱). این حقیقت دارای دو وجود حقیقیه و رقیقیه است. این ذاتی که در انسان جلوه می‌کند، وجود رقیقیهٔ حقیقت محمدیه (ص) است. در عرفان اسلامی مجلای آن حقیقت در عالم ناسوت و طبیعت، وجود مقدس

پیامبر اکرم (ص) است، اما باور اهل حق در این باره از عرفان اسلامی فاصله گرفته و مجلای ذات (فیض) را حضرت علی (ع) تلقی کرده است؛ چنانکه کلام می‌گوید:

نَه کَس نَزان بِی، بِی خوابُ و بِی خُوَرد تا وَ دُون شای میردان آخیز کَرد

(دیوان شیخ امیر، بی‌تا الف، ص. ۱۳)

ترجمه: ذات (فیض حق) در کس نزان (غیب‌الغیوب) ـــ لااسم له و لارسم له ـــ بود، تا اینکه در سیر تجلی، در جامهٔ حضرت علی (ع) پرتو افکند.

شاید بحث حقیقت محمدیه (ص) در عرفان اسلامی به اندیشهٔ اهل حق وارد شده باشد و از یک طرف به حقیقت علویه (ع) تغییر یافته باشد و همین مطلب در باور اهل حق متأثر از عقیدهٔ مسیحیت بوده است که به سبب آن، به الوهیت انسان متجلی از ذات (فیض) باورمند شده‌اند؛ با این تفاوت که در باور اهل حق، افراد متجلی از ذات بیش از یک نفر دانسته شده‌اند.

٤- طریقهٔ کمال‌یابی انسان

از آنجا که خداوند حکیم است و خدای حکیم هیچ چیزی را بدون هدف و غایت خلق نکرده است، هدف از آفرینش انسان رسیدن او به سعادت و باریافتن به قرب الاهی است. از نگاه مسیحیت، گناه اصلی انسان باعث شد تا انسان از خدا دور شود و انسان از خدا دور شده است و مسیح منجی انسان‌ها است؛ از این رو، انسان از طریق مسیح می‌تواند به سعادت راه یابد. در منظومهٔ فکری اهل حق، انسان سرسپرده به آیین یارسان، از طریق پیر به خداوند می‌رسد، زیرا او دارای ذات (فیض) الاهی است.

۱-۴- راه کمال‌یافتن انسان از نظر مسیحیت

از نظر مسیحیان، نخستین انسان‌ها نیک، آزاد و پاک بودند، اما بر اثر نزدیک‌شدن به شجرهٔ منهیه به گناه آلوده شدند. در جهان مسیحیت، نظراتی مختلف دربارهٔ اثرگناه نخستین در نسل بعد از نخستین انسان‌ها و کمال‌یافتن و نجات انسان ارائه شده است. در جهان مسیحیت، بین دو دانشمند الاهیات، یعنی آگوستین قدیس (۳۴۵ –۴۳۰ م) و پلاگیوس (۳۶۰ –۴۲۰ م) دربارهٔ نجات انسان بحث‌هایی دامنه‌دار رخ داده است. نزاع بین آن دو نشان می‌دهد نظراتشان در این خصوص مقابل هم بوده است (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۱۷۰).

پلاگیوس معتقد بود «هر انسانی مانند آدم آزاد خلق شده و دارای قدرت انتخاب خوب و بد می‌باشد. هر نفسی خلقت مستقل خداست و به همین علت تحت تأثیر مخرب گناه آدم نمی‌باشد» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۱). استدلالی که در این باره ارائه می‌کند این است که «فراگیربودن گناه در جهان از طریق ضعف جسم انسان توجیه می‌شود و نه از طریق انحطاط ارادهٔ انسانی به وسیلهٔ گناه اولیه. انسان از گناه نخستین ارث نمی‌برد» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۱). بنابراین، پلاگیوس انتقال گناه نخستین به نسل‌های بعد از نخستین انسان‌ها را رد می‌کند، اما آگوستین بر این عقیده است که نخستین انسان به خاطر تمردش «هیئت انسانی در او فاسد شد و به حدی تغییر یافت که وی در اندام‌هایش درگیر شهوت و عصیان شد و ضرورت مرگ گرفتارش کرد» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۳۶). چنانکه گفته شد، آگوستین دو نوع مرگ را برای انسان به تصویر کشید: یک مرگ جدایی روح (نفس) از جسم است و مرگ دوم قطع ارتباط خدا با روح است. بدترین نوع مرگ آن است که خدا از نفس (روح) انسان جدا شده و قطع ارتباط کرده باشد و گناه نخستین چنین اثری را به دنبال داشت؛ از این رو، آگوستین بر این باور است که اگر فیض منجی نوزادان را از این بندگی گناه برهاند، آنان فقط گرفتار مرگی می‌شوند که نفس را از جسم جدا می‌کند، ولی از آنجا که از بار گناه آزاد شده‌اند به سوی مرگ دوم که مجازاتی بی‌پایان است، رهسپار نمی‌شوند (آگوستین،

۱۳۹۸، ص. ۵۳۶).

بیان این نکته لازم است که در شورای اَفَسُس در سال ۴۳۱ میلادی نظرات پلاگیوس محکوم شد و عقاید آگوستین نیز لوازمی داشت که مانع پذیرش کامل آن شد (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۲). از این رو، عقاید آگوستین به طور کامل پذیرفته نشد. سپس فردی به نام یوحنای کاسیان (۳۶۰ –۴۳۵ م) کوشید تا راه میانه‌ای ارائه کند. این اندیشه که به نیمه‌پلاگیوس معروف است، همراه با اندیشهٔ پلاگیوس در شورای اورانژ در سال ۵۲۹ رد شد و عقاید آگوستین با قدری تعدیل پذیرفته شد (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۹۰). عقاید کلیسای مسیحی قرون وسطی نیمه‌پلاگیوس بوده است، با این حال، کلیسا همواره به نظر آگوستین نزدیک بوده است تا نظر پلاگیوس، و مصلحان پروتستان به طور کامل نظر آگوستین را پذیرفتند (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۲). از این رو، ایدهٔ هر دو در طول تاریخ مسیحیت پیروانی داشته‌اند.

بر پایهٔ آنچه بیان شد، مسیحیان دربارهٔ نجات و سعادت انسان نظراتی متفاوت دارند؛ «کلیسای کاتولیک فیض خداوند و اعمال صالح را شرط سعادت بشر می‌داند» (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص. ۲۵۰)، یعنی «مسیحیان قبل از پروتستان‌ها برای نجات انسان به‌جز ایمان شرط دیگری را نیز لازم می‌شمردند. آنان معتقد بودند، عمل صالح در نجات انسان نقش دارد و او را مستحق پاداش می‌گرداند، اما پروتستان‌ها گفتند، هرچند اعمال صالح نیکو و پسندیده است، اما هیچ استحقاقی برای انسان نمی‌آورد، بلکه مؤمن را، خدا به لطف و فیض خود نجات می‌دهد» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۹۵). با این وصف، برخی مانند چارلز منینی (۱۷۹۲–۱۸۷۵ م) که از پروتستانیست‌هاست، «نجات را عمل ارادهٔ انسان می‌دانستند. وی بر آزادی و قدرت ارادهٔ انسان تأکید می‌کرد و معتقد بود که در تحقق رستگاری، انسان اولین قدم را برمی‌دارد. این نکته سبب شد که وی آموزهٔ گناه نخستین را مردود شمارد» (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص. ۲۵۶).

در باور مسیحیان، انسان بر اثر گناه نخستین گرفتار شده است و باید از این گرفتاری نجات یابد. بیشتر مسیحیان باور دارند مسیح راه نجات است؛ «دین به درستی سعادت حقیقی را به ما وعده می‌دهد که تا ابد به آن اطمینان خواهیم داشت و هیچ بلایی آن را متوقف نخواهد کرد. پس بیایید در راه راست که راه مسیح است، گام برداریم و با استفاده از هدایت و نجات او قلب و ذهنمان را از دوره‌های غیر حقیقی و باطل بی‌دینان برگردانیم» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۲۴).

۲-۴- نقش پیر و دلیل در کمال‌یافتن انسان از نظر یارسان

در فلسفهٔ انسان‌شناسی آیین اهل حق، انسان‌ها در ازل با خداوند عهد بسته‌اند که در فرهنگ یارسان از آن به «بیابس»، یعنی عهد و پیمان یاد کرده‌اند. شاید این نگرش برگرفته از این آیهٔ شریفه باشد که می‌فرماید: «الست بربکم قالوا بلی» (اعراف/ ۱۷۲)، اما یارسانیان، با رویکردی که متفاوت با مراد آیهٔ شریفه است، آن را تفسیر و تحلیل کرده‌اند.

تکامل انسان شرایط و آدابی دارد. اولین شرط آن این است که شخص به آیین اهل حق سرسپرده باشد تا یارِ یارسانی به شمار آید. سرسپردگی در عین حال که به معنای ورود شخص به دایرهٔ جامعهٔ اهل حق است، از دیگر سو، همانند تعمید در مسیحیت به معنای تعمید در خون و جان فداکردن در راه و طریقتی است که به آن سرسپرده است. در راستای سرسپردن، دو شخصیت آیینی به عنوان پیر و دلیل، تعلیم و تربیت مرید (شخص سرسپرده) را به عهده دارند. بخشی از این مسؤلیت به عهدهٔ دلیل است و مرحلهٔ عالیهٔ سیر و سلوک مرید به عهدهٔ پیر است تا وی را به مرتبه‌ای که ظرفیت و استعداد دارد، برساند؛ «در آیین یاری آنچه شخص را به حق نزدیک می‌کند، و گفته‌های حق را به او می‌آموزد، پیر است» (حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۲۷) از این رو، در کلام تأکید و توصیه شده است که پیر را بشناسید.

عاستا (قرن هفتم قمری) در وصف پیر می‌گوید:

پادشاه شمن ها پیر شمدانا پادشاه شمن

شـــم و شـــمـدانی اَو یـک رَقَـمـن　　شـــم نتوی چراغ شـــولش نـه دمن

(مجمع الکلام سرانجام اهل حق، بی‌تا، ج. ۹/۳-۱۰)

ترجمه: پادشاه مانند شمع است. پیر شبیه شمعدان و پادشاه مانند شمع است.

ـ شمع و شمعدان یک ساختار دارند. شمع در درون چراغ شعله‌ای دمنده دارد.

سراینده در قالب تشبیه خاطرنشان کرده است که همان‌طور که شمعدان برای نورافشانی شمع لازم است، پیر و پادشاه (مظهر خدا/ مظهریت)، برای تکامل انسان لازم و ملزوم هستند.

کشکول (قرن هفتم قمری) در قالب تشبیهی دیگر، منزلت پیر و دلیل را این‌گونه بیان کرده است:

هـا پـیـر دریـا هـــــــــــــــن　　پـادشـــــاه مـاهـی هـا پـیـر دریـاهـن

دریـا بـی مـاهـی نـمـو بـی راهـن　　مـاهـی نـه دریـا هـا شـــونو چـاهـن

(مجمع الکلام سرانجام اهل حق، بی‌تا، ج. ۱۰/۳)

ترجمه: پیر مانند دریاست. پادشاه مانند ماهی و پیر مانند دریاست.

ـ دریا بدون ماهی نمی‌شود، اگر باشد، رونقی ندارد.

سراینده در بیتی دیگر عکس این ایده را بیان و خاطرنشان کرده است:

ها پیرن ماهـــــــــــــــــــی　　پـادشـــــاه آون هـا پـیـرن مـاهـی

مـاهـی و بـی آو نـیـهـنـش راهـی　　هـرکـو مـاهـی بـو آوشـــن جـاهـی

(مجمع الکلام سرانجام اهل حق، بی‌تا، ج. ۱۱/۳)

ترجمه: پیر شبیه ماهی است و پادشاه آب است و پیر شبیه ماهی است.

ـ ماهی بدون آب راه به جایی نمی‌برد، و هر کجا ماهی باشد، جایگاهش چشمهٔ آب است.

از آنجا که در منظومهٔ فکری اهل حق، سیر کمال از طریق سرسپاری است، همان‌طور که در آیین مسیح آغاز راه غسل تعمید دانسته شده است، در تشریفات اجرای سرسپاری، حضور سید خاندان ضرورت تام دارد. در فلسفهٔ سرسپاری، شخص واردشونده به پیر سرمی‌سپارد تا یارسانی به شمار آید. پیر در همان مرحله یک نفر را به عنوان دلیل (راهنما/ راه‌بلد) برای وی انتخاب می‌کند تا مقدمات ترقی و تکامل شـخصـی سـرسـپرده (مرید) را فراهم کند. دلیل نقشـهٔ راه تکامل را می‌داند (مجمع الکلام سـرانجام اهل حق، بی‌تا، ج. ۱۴/۳)؛ از این رو، دلیل اخلاقیات را به‌تدریج به مرید آموزش می‌دهد. در این نگرش، مرید باید «با شرط» باشد (حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۲۵۶)، یعنی به این راه و طریقت ایمان داشته باشد و به فرامین و آموزه‌های آیینی پایبند باشد تا بستر ترقی برایش فراهم شود. بعد از اینکه مرید مرتبه‌ای از راه ترقی را طی کرد، دلیل، او را به پیر می‌سپارد. پیر، مرید را سـوگند می‌دهد که در راه و طریقتی که از پیر می‌آموزد، تخطی نمی‌کند و با تمام توان تابع اوسـت؛ بنابراین، سـرسـپرده (مرید) در تبعیت از پیر می‌تواند به کمال راه یابد.

در توصیفی دیگر، مرید و پیر به پروانه و شمع تشبیه شده است؛ چنانکه شیخ امیر خاطرنشان کرده است:

پـــروانـــه و شـــــمـــــن　　پـیـر و طـالـبـی پـروانـه و شـــمـن

(دیوان شیخ امیر، بی‌تا ب، ص. ۵۷؛ دیوان شیخ امیر، بی‌تا الف، ص. ۴۴)

ترجمه: [پیر و طالب] همانند پروانه و شمع هستند. پیر و مرید به‌سان پروانه و شمع هستند.

یکی از آموزه‌های مهم آیین یاری این اسـت همان‌گونه که مرید باید «با شـرط» باشـد، پیر نیز باید با شـرط باشـد. در کلام

آمده است:

طالو بی شرط پیر بی میزان هر دو خجلن نه قاپی دیوان

(حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۲۶۰)

ترجمه: طالب (مرید)ی که بدون شرط باشد [به آموزه‌های آیینی عمل نکند] و پیری که متعادل نباشد، هر دو در بارگاه دیوان [محاسبه] شرمسار می‌شوند.

بر پایهٔ آنچه بیان شد، انسانی که در مقام پیری رسالت تربیت و تکامل مرید را به عهده دارد، باید شرایط و اهلیت این منصب را دارا باشد تا در عمل موفق باشد، از دیگر سو، مرید باید مطیع و راهبری نیک‌کردار باشد.

نکته‌ای ظریف در این باره وجود دارد و آن این است که برای سرسپردگانی که به آیین یاری سرمی‌سپارند، ایمان به برترین مقام آیینی که به روایتی در پیدایش تاریخی یا قانون‌گذاری این آیین نقش‌آفرین بوده است، ضرورت دارد. آن شخصیت کسی است که در جم آیینی برای انجام تشریفات و برنامه‌های آیینی حضور معنوی دارد، اگرچه قرن‌ها پیش از این دنیا رخت بربسته است. این شخص کسی است که مقام مظهریت خدا را دارد. در برخی از متون آیینی، او را سلطان اسحاق برزنجی دانسته‌اند. پیر یارِ جویار را به این شخصیت نزدیک می‌کند که مجلای «شاه» (ذات/ فیض) است.

۵- آموزه‌ها و اسباب سعادت

انسان در تلاش است تا پس از گذر از ناملایمات و سختی‌های فراوان به یک زندگی آرام‌بخش راه یابد. این سیر آموزه‌ها و لوازمی دارد.

۵-۱- آموزه‌ها و اسباب سعادت در دین مسیحیت

سعادت بالاترین مرتبه‌ای است که انسان در پی دست‌یازیدن به آن تلاش می‌کند. در این نگرش، انسان در حالی قدم به این جهان می‌گذارد که به سبب نخستین گناه، آلوده به گناه است. راه آزادشدن از وضعیتی که او را در خود فرو برده است این است که باید مراحلی را طی کند. از نظر مسیحیان، انسان برای رسیدن به سعادت چند امر را باید انجام دهد.

«پس از پلیان‌یافتن همهٔ بدی‌های جانکاه و بدبختی‌های گوناگون پس از مدتی طولانی به کمک دین حقیقی و حکمت، هنگامی که به رؤیت خدا دست می‌یابیم و با تأمل در نور روحانی وی و دست‌یافتن به ابدیت تغییر ناپذیر او که برای نیل به آن در سوز و گدازیم، سعادتمند می‌شویم» (آگوستین، ۱۳۹۸، صص. ۵۲۲–۵۲۳).

۵-۲- آموزه‌ها و شرایط سعادت در آیین اهل حق

در آیین اهل حق، از یک طرف بر شناخت انسان و مبدأ پیدایش آن و از دیگر سو، بر تلاش انسان برای بازگشت به مبدأ اولیهٔ او تأکید شده است. انسان از طریق خودشناسی و انسان‌شناسی به خداشناسی راه می‌یابد. کلام آیینی خاطرنشان کرده است:

هر کسی ویش ناسا محمد آسا بی‌شک او کسه مولایج شناسا

(دیوان گوره، ۱۳۸۲، ص. ۲۶۱؛ حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۲۶۱)

ترجمه: بدون شک هر کسی مانند حضرت محمد (ص) خود را بشناسد، مولا (پادشاه، خدا، مظهر ذات، ذات) را خواهد شناخت.

دلـــه وطـــنـــم گاه ملوم نه فکر جامه وطنم

(دیوان شیخ امیر، بی‌تا ب، ص. ۳۱۶)

ترجمه: ای دل، به فکر وطن اصلی می‌افتم، هراز گاهی به فکر جایگاه اولیه می‌افتم.

شیخ امیر در بند «دله وطنت» در یک دیالوگ از منشأ آفرینش و وطن اولیهٔ انسان سخن گفته‌است و اولین و مهم‌ترین مرتبهٔ شناخت را، شناخت حقیقت خویش می‌داند، بنابراین می‌گوید:

دلَـــــه وَطَـــــیـــــنـــــت فـراق یـورت و جـامـه و طـنـت؟

(دیوان شیخ امیر، بی‌تا الف، ص. ۷۷)

ترجمه: ای دل، وطنت را می‌شناسی؟ آیا می‌دانی منشأ و مبدأ آفرینش تو کیست و کجاست؟

شیخ امیر در ادامهٔ بحث مبدا علت فاعلی، موقعیت کنونی، و در نهایت از بقاء و فرجام انسان سخن می‌گوید. در ضمن، این سوال را طرح می‌کند:

هَـی وَ کـو مَشـــی وَکـو آمـایـی حیف کـه ســرلنجـام ویـت نمزلنی؟

(دیوان شیخ امیر، بی‌تا الف، ص. ۷۸)

ترجمه: ای انسان، به کجا می‌روی، و از کجا آمده‌ای؟ افسوس که عاقبت خود را نمی‌دانی.

باز در کلام می‌خوانیم:

هـر جـه خـور هـلات تـا وه خـور آوا رجـوشـــن و ذات تـای بـی هـمـتـا

(دیوان گوره، ۱۳۸۲، ص. ۱۴۷)

ترجمه: همهٔ موجودات و هر چه از صبح تا شب در جنب‌وجوش و حرکت است، محتاج و نیازمند به فیض ذات یگانهٔ بی‌همتا هستند.

در کلام دورهٔ سیدفرضی نیز آمده است:

بـرد و کـارخـانـهٔ حـقـیـقـت مـنـزل بـو مُهر و نیشـــان اُســـتـاد کـامـل

(سیدفرضی، بی‌تا، بند ۲)

ترجمه: تمام مراتب را طی کردم تا به آخرین منزل حقیقت رسیدم. سند قبولم به مهر اُستاد، مهمور شد.

سلوک و کمال نفسانی شرایط و آدابی دارد که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۵-۲-۱- مراعات ارکان اخلاقی

در آیین اهل حق، مراعات چهار رکن برای کمال‌یابی انسان حائز اهمیت است؛ چنانکه در کلام می‌خوانیم:

یـاری چـوار چـیـون بـاوری وجـا راســتی و نیســتی و پـاکی و ردا

(حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۹)

ترجمه: پیرو حقیقی آیین یارسان این است که «یار» به ارکان چهارگانهٔ راستی و نیستی و پاکی و ردایی (عمل صالح و تحمل رنج و مشقت) پایبند و آراسته باشد.

۵-۲-۲- طی هزار دون (درجه و منزل)

در باور اهل حق، انسان برای باریافتن به کمال لایق و واصل‌شدن به خدا باید هزار و یک درجهٔ معنوی را طی کند. در کلام آمده است:

هزار و یـک دون تو هـا نـه طـالـت اوســـا مـنـیـران مـور و قـوالـت

(دیوان شیخ امیر، بی‌تا الف، ص. ۱۵۷)

ترجمه: در طالع تو هزار و یک دون نوشته شده است و پس از طی این دون‌ها، آنگاه قباله و حکم تکامل تو را می‌نویسند.

پس از اینکه انسان جویای کمال و سعادت هزار و یک درجهٔ کمال را یکی پس از دیگری کسب کرد، به جاودانگی راه می‌یابد.

۳-۲-۵- تبعیت محض از پیر

در باور مردمان اهل حق، پیر مقام و منزلتی مافوق یارسانیان دارد، همان‌طور که کاتولیک‌ها پاپ را مصون از خطا می‌دانند (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص. ۲۴۲). از نظر یارسانیان، اوامر و فرامین پیر خدشه‌ناپذیر است؛ از این رو، گفتارش مورد توجه تام جامعهٔ اهل حق است، زیرا مراعات فرامین‌پذیر ضرورت آیینی دارد. در کلام می‌خوانیم:

چون پروانه وشم بریان پیر بو　　دستش و دامان پیر دستگیر بو

(دیوان شیخ امیر، بی‌تا الف، ص. ۳۴)

ترجمه: پیر و مرید به‌سان پروانه و شمع [باید عاشق و معشوق] باشند. مرید باید دستش در دست پیر باشد.

وقتی مرید جویای سعادت و آرامش در زندگی و بار یافتن به حق تعالی باشد، در سایهٔ تبعیت و پیروی از پیر محقق می‌شود.

۶- نتیجه

با بررسی نگرش دین مسیحیت و آیین اهل حق دربارهٔ مظهریت انسان و کیفیت به کمال رسیدن او، نتایج زیر حاصل شد:

- از نظر مسیحیت، حضرت عیسی (ع) جوهری ازلی است و جزو اقانیم سه‌گانه است. وی دارای دو ماهیت طبیعی و الوهی است؛ از این رو، اوصاف الوهی به وی نسبت داده شده و او خدای پسر به شمار رفته است. از نظر یارسانیان، انسان‌های برجسته به این دلیل که متجلی از ذات (فیض) حقانی هستند، دارای مظهریت خداوند هستند؛ از این رو، اوصاف الوهی به آنان نسبت داده شده است.

- در باور مسیحیت، خداوند حضرت مسیح را فرستاد تا با فداشدن آثار گناه نخستین که به فرزندان آدم به ارث رسیده است را برطرف کند. در باور اهل حق، ذات (شاه/ فیض) در جامهٔ انسان برتر پرتو افکند تا انسان با شناخت وی، تحت تعالیم او قرار بگیرد و به این طریق به خدا نزدیک شود.

- در نگرش مسیحیان، باورمندان به دین حضرت مسیح با تعمیدگرفتن و ایمان به مسیح می‌توانند آثار گناه نخستین را بزدایند و از این اسارت رهایی یابند و به خداوند نزدیک شوند. در باور اهل حق، انسان با سرسپاری و ایمان به شرط و اقراری که به تبع سرسپاری الزام‌آور است، از طریق پیر و دلیل می‌تواند کمال یابد تا در باطن به شخص مجلای ذات (فیض) که مظهر حق است، نزدیک شود و به این طریق به خدا نزدیک می‌شود.

منابع

قرآن کریم

کتاب مقدس

الاهی، نورعلی (۱۳۷۳). *برهان الحق*. کتابخانهٔ طهوری.

القاصی، مجید (۱۳۵۸). *آئین یاری اهل حق*. مؤلف.

آگوستین قدیس (۱۳۹۸). *شهر خدا* (حسن توفیقی، مترجم). دانشگاه ادیان و مذاهب.

بانیارانی، تیمور (بی‌تا). *دفتر کلام*. نسخهٔ خطی.

پارسا، علیرضا، مالمیر، محمدابراهیم، رسولی شربیانی، رضا، و رستمی، منصور (۱۴۰۰). تبیین و تجلی خداوند از نگاه آیین یاری (اهل حق) و عرفان اسلامی. *فصلنامهٔ نقد و نظر*، *۳۶*(۱۰۳)، ۱۱۱ـ۱۴۷.

https://doi.org/10.22081/jpt.2021.60373.1825

پردیور (۱۳۸۹). (سیدامرالله شاه‌ابراهیمی، مترجم). بی‌جا.

حسینی، سیدمحمد، و آژنگ، حشمت (۱۳۹۰). *یارِ وریا*. انستیتو فرهنگی کرد.

خان‌الماس (بی‌تا). *دیوان کلام*. نسخهٔ خطی.

خواص، امیر (۱۳۹۲). *الوهیت در مسیحیت بررسی تحلیلی و انتقادی*. مؤسسهٔ آموزش عالی امام خمینی (ره).

رسایی، سیدامین (بی‌تا). *ترجمهٔ بندهایی از کلام اهل حق*. نسخهٔ خطی.

رستمی، منصور (۱۴۰۱). ریشه‌یابی منشأ میانی بنیادین آیین یارسان در فرق اسلامی. *پژوهش‌های ایران‌شناسی*، *۱۲*(۲)، ۲۶۴–۲۶۷.

https://doi.org/10.22059/jis.2022.341177.1105

زیبایی‌نژاد، محمدرضا (۱۳۸۴). *مسیحیت‌شناسی مقایسه‌ای*. سروش.

سیدفرضی (بی‌تا). *دفتر کلام* (به خط سید ایمان خاموشی، ۱۳۸۱). نسخهٔ خطی.

دیوان شیخ امیر (بی‌تا الف). نسخهٔ خطی.

دیوان شیخ امیر (بی‌تا ب). نسخهٔ خطی (به خط سید ایمان خاموشی، ۱۳۷۹).

دیوان دورهٔ شاه‌حیاس (۱۳۸۴). (مقدمه و پاورقی از سیدشمس‌الدین محمودی). مؤلف.

دیوان گوره (۱۳۸۲). (مقدمهٔ سیدمحمد حسینی). باغ نی.

اعتمادالسلطنه، محمدحسن‌بن‌علی، مینورسکی، ولادیمیرفئودوروویچ، و کردستانی، سعید (۱۳۷۸). *سه گفتار تحقیقی. مقالهٔ فرقهٔ اهل حق (علی اللهی)* (مریم‌بانو رزازیان و محمدعلی سلطانی، مترجمان). مؤسسهٔ فرهنگی سها.

سلیمانی اردستانی، عبدالرحیم (۱۳۸۵). *درآمدی بر الاهیات تطبیقی اسلام و مسیحیت*. طه.

سورانی، نوروزعلی (بی‌تا). *دفتر* (به خط کرندی، ۱۳۶۲). چاپ‌نشده.

فخرالاسلام، محمدصادق (۱۳۶۴). *انیس‌الاعلام فی نصره‌الاسلام* (ج. ۱). کتابفروشی مرتضوی.

جاف، عابدین (۱۳۹۳). *دیوان کلام* (سیدامرالله شاه ابراهیمی، مترجم). بی‌جا.

مجمع‌الکلام اهل حق (سرانجام) (بی‌تا). (گردآوری و ترجمهٔ سام‌الدین تبریزیان). نسخهٔ خطی.

محیی‌الدین، محمد (۱۳۸۵). *فصوص‌الحکم* (به شرح داوود قیصری و تحقیق حسن حسن‌زاده آملی، چاپ اول). مؤسسهٔ بوستان کتاب.

والز، آندرو (۱۳۸۹). *مسیحیت در جهان امروز* (احمدرضا مفتاح و حمید بخشنده، مترجمان). دانشگاه ادیان و مذاهب.

References

The Holy Qur'an

The Holy Bible

Al-Qasi, M. (1979). *The Yarsan Faith of the People of Truth*. Author-Publisher. [In Persian]

Baniyarani, T. (n.d.). *Daftar Kalam*. Manuscript. [In Persian]

Divan-e Gora (2003). (Introduction by S. M. Hosseini). Bag Ney Publications. [In Persian]

Divan of Sheikh Amir (n.d.). Manuscript. [In Persian]
Divan of Sheikh Amir (n.d.). (Transcribed by S. I. Khamoushi, 2000). Manuscript. [In Persian]
Divan of the Era of Shah Hayas (2005). (Edition and footnotes by S. Sh. D. Mahmoudi). Author. [In Persian]
Elahi, N. A. (1994). *Burhan-ul-Haq*. Tahouri Library. [In Persian]
Etemad al-Saltaneh, M. H. b. A., Minorsky, V. F., & Kurdistani, S. (1999). *Three Scholarly Discourses: Article on the People of Truth (Aliullahi Sect)* (M. B. Razazian & M. A. Soltani, Trans.). Soha Cultural Institute. [In Persian]
Fakhr al-Islam, M. S. (1985). *Anis al-A'lam fi Nusrat al-Islam* (Vol. 1). Mortezavi Bookshop Publisher. [In Persian]
Jaf, A. (2014). *Divan-e Kalam* (Introduction and translation by S. A. Shah Ebrahimi). n.p. [In Persian]
Hosseini, S. M., & Azhang, H. (2011). *Yar-e Varia*. Kurdish Cultural Institute. [In Persian]
Khan Almas (n.d.). *Divan-e Kalam*. Manuscript. [In Persian]
Khavas, A. (2013). *Divinity in Christianity: An Analytical and Critical Study*. Imam Khomeini Institute of Higher Education Publications. [In Persian]
Majma‘ al-Kalam of the People of Truth (Sar Anjam) (n.d.). (Compiled and translated by S. D. Tabrizian). Manuscript. [In Persian]
Mohy al-Din, M. (2006). *Fusus al-Hikam* (Commentary by D. Qaysari, H. Hassanzadeh Amoli, Ed.). Bustan-e-Ketab Institute. [In Persian]
Pardior (2010). (Introduction and translation by S. A. Shah Ebrahimi). n.p. [In Persian]
Parsa, A., Malmir, M. I., Rasouli Sharbayani, R., & Rostami, M. (2021). Explanation and Manifestation of God from the Perspective of the Yari (People of Truth) Religion and Islamic Mysticism. *Quarterly Review and Comment, 36*(103), 111-147. https://doi.org/10.22081/jpt.2021.60373.1825 [In Persian]
Rasaei, S. A. (n.d.). *Translation of Passages from the Words of the People of Truth*. Manuscript. [In Persian]
Rostami, M. (2022). Tracing the Middle Origins of Foundational Yarsani Beliefs in Islamic Sects. *Iranian Studies, 12*(2), 2247–264. https://doi.org/10.22059/jis.2022.341177.1105 [In Persian]
Saint Augustine (2019). *The City of God* (H. Tawfiqi, Trans.). University of Religions and Denominations Publication. [In Persian]
Seyed Farzi (n.d.). *The Words* (Transcribed by S. I. Khamoushi, 2002). Manuscript. [In Persian]
Soleimani Ardestani, A. R. (1979). *An Introduction to Comparative Theology: Islam and Christianity*. Ta Publications. [In Persian]
Sourani, N. A. (n.d.). *The Book* (Transcribed by Karandi, 1983). Manuscript. Unpublished. [In Persian]
Walls, A. (2010). *Christianity in the Contemporary World* (A. R. Moftah & H. Bakhshandeh, Trans.). University of Religions and Denominations Publications. [In Persian]
Zibaei Nejad, M. R. (2005). *Comparative Christian Theology*. Soroush Publications. [In Persian]